

The background of the cover is a photograph of a person standing in a dark, arched tunnel. The lighting is warm and orange, highlighting the texture of the stone walls. The person is silhouetted against the light coming from the end of the tunnel.

LÊGERÎNA ZAZA

QANATÊ KURDO

Исследование Заза

Qanatê Kurdo

Lêgerîna Zaza

Исследование Заза

Bi rêdana **Институт Восточных Рукописей РАН**
Sankt-Peterburg, Rossiya Federal, ev lêkolîna hat
çapkirin.

Qanatê Kurdo

Lêgerîna Zaza
Исследование Заза

Werger ji rûsî: Tosinê Reşîd
Redoktion: Zerê Alîyêvna Yosûpova

Qanatê Kurdo

Lêgerîna Zaza

Исследование Заза

Çapa 1. 2016

Belavgeha Hogir Hogir Verlag Bonn

©Hemî maf hatine parastin

Berg: Inayet Dîko

Satz: Hogir Verlag

Druck: Wydawnictwo Poligraf, Brzezia Laka,
Poland

ISBN 3-935191-12-X

Bo têbînî û rexneyan hûn kanin li ser vê mailê bişînin:
husseinhabasch@gmx.de

Qanatê Kurdo

Lêgerîna Zaza
Исследование Заза

Dîroka lêgerîna zaza

Lêgerîna li ser zaza di kurdnasiya rûsî de dest pê kiriye. Vira bi taybetî emekê P.Î. Lêrx heye, yê ku bingeha zanistî di lêkolînên ziman û êtnografiya kurdan de daniye.

Dema cenga Qirîmê, bi spartina akadêmya Împêrator-yêye zanyarî P. Lêrx diçe Roslavê nav kurdên hêsîrên eskeryê û li wir ji wî re li hev tê dest bi lêgerîna zimanê kurdî bike. Ew sê mehan di nav kurdên ji navçên Kurdistanê yên cihê de dimîne. Piranya wan kurdan bi kurmancî dipeyivîn, lê pareke biçûk ji bi zazakî. Encamên lêgerîna zimanê kurdî P. Lêrx di lêgerîna xwe ya di derheqê kurda de, di cildên 2 û 3-an de çap dike¹.

Mirovê zaza, ku P. Lêrx pirsan jê dike, navê wî Hesên bûye, ji gundê Kasan, nêzikî Palû. Têkstên ji Hesên nivîsî, zaravê zazayê navçeya Palû tînin ber çavan. Bi naveroka xwe hinek têkst beşên wergera Bakmêstês in (41-44). Hesên ew ji zimanê tirkî wergerandine. Têkstên mayîn orîjînalê zaza ne. Ew qisên Hesên in, li ser şerên di navbera hozan de (99-108), bersivên pirsê ne (98-99) û sê çîrokên biçûk in: "Di derheqê sê bira de" (87-96), "Di derheqê dêmarya xirab de" (116-119) û "Di derheqê aşvan û rûvî de" (199-123). Ew gişk bi wergera zimanê rûsî ve hatine çepkirinê. Ev yek îmkanê dide rêziman û lêksîka zaza ye navçeya Palû nas bikin. Wergera têkstê rûsî baş e. Di vê pirsê de Karl Hadank ne rast e, ku dinvîse: "Ji nivîskar re (P. Lêrx) ra her tişt li hev nehatye, bi taybetî di pirsê wergerê de². "Ferhenga zaravê kurdîyî zaza" jî (85-208), ku ne mezin e, ne xirab e. Di wir de ew usan jî

¹ P.Î. Lêrx, *Ûssledovaniya ob îranskix kûrdax î ix prêdkax sêvêrnîx xaldeyax*; SPb., 1857, 1858

² Karl Hadank, *Mundarten der zaza*, Berlin, 1932, 10.

hinek agahdariyên rêzimanî di derheqê nav, cînav û cûrên lêkeran de tîne.

P.Î. Lêrx dinivîse: "Zaravê zaza, gor agahdarîyên min berev kirî, li van qezan belav bûye: Mûş, Palû, usan jî di nav wan hozan de, ku bi navê Tûjîk dîyar in, bi wî zaravî usan jî hozên dûmbûlya dipeyivin. Mirovên zaza zaravê kurmançî jî zanin".

P.Î. Lêrx kurmançî û zaza çawan zaravên zimanê kurdî didît-in. "çawan dixuye, -ew dinvîse- mirov dikare zimanê kurdî parî ser pênc çiqan bike, yanê çarên ku Şerefyan tîne û zaravê zaza (22). Bi wê re tevayî P.Î. Lêrx xwestiye cudatiya di navbera kurmançî û zaza de bide xuyanê. Dema gilî tê di derheqê belavbûna kurmançî, zaravên di nav wî de hene, ew dinivîse: "Cudatiya di navbera zaravên kurmançî da ewqas mezin nîn e, wekî mirovên ji hozên cihê hevdu fem nekin,"... "lê zaravê zaza, himberî kurmançî û zimanên îranîye mayîn, ji aliyê fonêma û cûra da ewqas taybetyê wî hene, wekî dibe, ku ew hêjaye çawa îdyomeke serbixwe bê navandin. Kurdên kurmanç bawar bikî zaza fem nakin", (dîsan li wir).

Cara yekemîn hîmdarê zimanê ermanyayî wêjeyî, yê dema nû, Xaçatûr Abovyan di derheqê wê yekê de, ku zaza dikeve nav zimanê kurmançî, di gotara xwe "Kurd" de nivîsîye, ya ku di rojnama "Kavkaz"³ de çap bûye. Di wê gotarê da agahdariyên balkêş li ser dîrok û êtnografiya gelê kurd hene. Gelek baş di derheqê taybetiyên sazûmanya kurdaye civakî de, pevgerêdanên di navbera neferên malê de, cûrên jîyînê, xeyset, rabûnrûnişin, ziman û zargotina kurdan de hatye nivîsar. Ew zimanê kurdî par dike ser zaravên kurmançî û zaza û pêşniyaz dike, wekî cîhana zanyarî dest bi "lêgerîna wî gelî û zimanê orîjînal bike, lêgerîna ku wê bibe bingehê baş û wê ji bo dîrok

³ "Kavkaz", NN 46, 47, 50, 51, Tiflis, 1948.

û zimanzanya niştimanyê re karekî mezin bide. (Rojnama "Kabkaz" N 47, 1848) V. Ştêkêr ê rêwî di "Oçêrka di Ermeni-stana Jorîn de" dibêje, wekî zaza dikeve nav zimanê kurdî. Ew dinvîse: "Li Nêrîbê ez rastî zaravekî kurdayî taybetî hatim, awa gotî zaza, lê li Kurdistana Rojhilatê û Başûr zaravê kurmancî kêr tînin"⁴.

Di pirtûka xwe: "Rêwîtya berbi Dêrsimê û şirovekirina cîwaran" de Andranîk li ser zimanê kurdên navçeya Dêrsimê dinvîse: "Zimanê zaza lihevxiştina farsî, kurdî, tirkî, erebî û bi taybetî dimilî ye, yê ku di nav wî de sê çarenî ye (ji çar para sê par)"... "Her hozek zimanê xwe heye, carna hevdu fem dikin, carnan jî fem nakin. Gava hevdu fem nakin, bi kurdî dipeyivin. Zimanê kurdî çawan zimanê fermî, li her cihan tê femkirin"⁵.

Sala 1906-a bi spartina akadêmya Prûsyayê, rojhilatnasê alman Oskar Mann bi rêwîtî diçe Kurdistnê û li wir gelek têkstên kurdîye bi zaravê zaza û mukrî berev dike. Matêryalên li ser zaravê mukrîyên navça Souçbûlaxê (Mahabada niha) Oskar Mann bi xwe çap dike⁶. Lê çî ku dimîne têkstên zaravê zaza, pey mirina O. Mann re Karl Hadank bi lêgerîna xwe ya di derheqê zaza de, wan çap dike. Li ser belavbûna (cîwarbûna) hozên zaza, usan jî himberî hev kirina zaza û zimanê kurdî, O. Mann hê bi hûrgilî di nameya xwe ye ji akadêmîya Prûsyayê re şandî de nivîsîye.

Di pêşgotina pirtûka xwe da K. Hadank wan têbinyên (fîkrên) O. Mann gişkan tîne. Ew wan perçên nameyên O. Mann tîne, ciyê ku ew dinivîse, wekî zaza ne kurdî ye. K. Handank dinivîse: "Berî panzdeh salan Oskar Mann di

⁴ Îzvêstîya Kavkazskogo otd. Împ. Rûs. Gêograf. Ob-va, t. II, 1873-74, rû. 56. (bi zimanê rûsî).

⁵ Andranîk, Çanaparhordûtyûn dêpî Dêrsim, Tiflîs, 1900, rû. 58, 61. (bi zimanê ermenî)

⁶ Oskar Mann, Grundriss der iranschen philologie, Berlin, 1906

derheqê zaravê zaza yê navça Siwêrekê de nivîsye: "Ew bawerî hat mak kirin, ya ez berê jî piştovanê wê bûm, wekî zaza qet jî nakeve nav zimanê kurdî, lê ew hê kîp nêzikî goranyê Perbya yê, zimanê kandûla binatara Kêrmanşahê û hewramanî re girêdaye. Bi vî teherî bi fikra min ew ji zimanê mîdyayî peyda bûye. Teherên guhastina halan di dîyalêkta farsya bakûr de û têkstên ûrfanî de, gişkan ez di nav zaza de dîsa dibînim⁷".

V. Mînorskî, ku di nivîsara xwe "Kurd" de hinek agahdariyan li ser zaravên kurdî tîne, di rûpêlê pêncan de, li ser zaza dinivîse: "Ew zarava (zaza.Q.K.) bi lêgerînên O. Manne nû, îranî ye û dikeve nav wê koma zaravan, ya ku bo nimûne, goranî dikeve nav. Di nav wî de gelek taybetî û arxayîzm hene. Lê gerek bê zêdekirin, ku efsaneya di derheqê yekşivêtya wî bi zimanê ermenî re, bê bingeh e"⁸.

Di gotara xweye "Kurmanc, kurd û goran"⁹ de, li ku cêribandina klasîfikesya dîyalêkt, zarav û devokên kurdî tê kirin û meremê nişankirina rêya pêşvaçûna wan heye, îrannas û kurdnas D.N. Makkênzî zaza û goranî ji nav zimanê kurdî derdixe û seva makkirina wê yekê tu agahdariyên zanyaryêye giring nayne. Çend nûçeyên fonêtîkî ji zaravên bakûr û başûr nadine bawerkirin. Çawan tê kivşê ew ser bingeha gotnên O. Mann, Soan, C. Rich û çend rêwî û zanyarên mayîn hatiye kirinê, yên ku zaza û goranî nakine nav zimanê kurdî.

Gava F. Justi (Yûstî) di derheqê herçar zaravên kurdî de dinivîse, ew yên Şerefexan Bitlîsî di berhema xwe ya di derheqê dîroka kurda de anîne, ew dide kivşê, wekî

⁷ K. Hadank, 1932. rû.13.

⁸ V. Mînorski, kurdî, 1915 ?

⁹ "Narodî Aziî î Afrikî", t. I, 1968, rû. 161-170.

zimanê kurdên zaza gerekê hesab bikin çawan zaravê zimanê kurdî, yê pêncemîn¹⁰.

Di ensîklopêdya Erzêx û Grûberê giştî de Vîlhêlm Tomaşêk di gotara "Kurdistan"¹¹ de dide kivşê, wekî "Zaravê zaza ji kurmancî gele cihê dibe, bi taybetî di jimaran de". Lê wî zaza kiriye nav koma zaravên kurdîye bakûr.

Albêrt Sosîn di gotara xwe ya "Zimanê kurd" de dinivîse, wekî "Zimanê kurdên zaza gelekî dûrî kurmancî ye"¹².

Ç.V. Wîlson û G. Raulson di gotara "Kurdistan" de, ya di Ensiklopedy Britanica de çap bûye, dinivîsin, wekî zaza û goranî şaxên zimanê kurmancî ne. Lê ew usan jî dinivîsin, wekî "Kurdên kurmancî dipeyivin zimanê kurdên zaza, yên rojava Dêrsimê, fem nakin, wekî ew bi zimanê ermenyan re li hevketiye û di wî zaravî de hinek hêmanên (êlêmêntên) zimanê kardûxayî kevnar hene. Lê bê guman e, wekî zaza ji wê bingeha arîyî pêşda hatiye, ciyê ku kurdya resmî jê peyda bûye".

Di berhema xwe, ya di derheqê kurda û zimanê wan de, E.V. Soan dinivîse: "Zaravên zaza, yên ku pê wan kurdên Erzîncanê û Dîyarbêkrê dipeyivin, hê pir taybetyên farsiya kevnar xwey kirine, ne ku komên zaravên kurmancîye mayîn¹³." Di dû re, gava E.V. Soan di derheqê taybetyên goranî de dipeyive, dinivîse, wekî hinek taybetiyên goranî, wî nêzikî zimanê zaza dikin. Ev zimanê dawî, rast e ji kurmancî pir tişt hildaye, lê ne kurmancî ye. Ew dikeve nav koma wan zimanan, çawan goranî, lê wek goranî neketiye bin bandora farsiya nû. Di

¹⁰ F. Justi, Kurdisch gramatik, S. Peterburg, 1880, rû. XXV.

¹¹ General enciklopedy, Leipzig, 1887, rû. 398.

¹² Grundress der iranischen Philologie, 1,2, 1898, rû. 250.

¹³ Journal Royal Asiatik Sosyety, London, 1921, rû. 60.

zaza de teherên jimarêye hê kevn hene, bi taybetî gotinên hrîyê (sisê), yan das (deh)¹⁴.

Ser bingeha berhemên P. Lêrx û V. Ştrêkêr zanyarê Viyennayê F. Müller¹⁵ oçêrkên rêzmanên zaravên kurmancî û zaza çap kirine. Rêzmana kurmancî 31 rûpel in, ya zaza 21. Pareke wane mezin di derheqê fonêtîka kurmancî û zaza de ye û himberîkirina wan bi farsiya nû re. Di derheqê navdêrên heyînê, rengdêr, lêker û formên wane deman de, seva her zaravî weke şeş peran e.

F. Müller bona çend cûrên van zaravaye rêzimanîye giring, şirovekirinên şaş dide. Veqetandekên (cûrên îzafîtyêye) *-a, -ê, -e, -î*, ku di zaravê kurmancî û zaza de zayendê nîşan didin, li vir têne dîtîn çawa nîşankirên navdarên heyînêye; halê tewandî, mîna zimanên îranyêye mayîn. Taybetya guhastina lêker-ên derbaz di dema borî de bi fikra penî (aktîv), ew wek guhastina lêkerên derbaze nepenî (pasîv) dike, mîna zimanê farsî, yê kevn. Tenê sazûna dema niha di kurmancî de ne mîna zazaye. Cûrên diyarkirina zayendê taybetî seva dawîya lêkeraye di dema niha de, ku nîşaneke cihêtya zazaye giring in ji kurmancî, F. Müller nizanbûye. Pey vî gişkî re wî dîsan jî zaza çawan zaravekî zimanê kurdî dîtye. "Rast e ew bi gelek nîşanên giring ji kurmancî cihê dibe -ew dînvîse-, lê dîsan dike nav zimanê kurdî".

Ser binaxa lêgerîna fonêtîka û morfologiya zaza û kurmancî, F. Müller xwexwetî û taybetya zimanê kurdî nas kir. Di pêşgotina oçêrka xwe de -ew dînvîse- "Zimanê kurdî hêjayî guhdaryê ye, ew tu caran çawan ji farsî peydabûyî gere neyê dîtîn. Rast e gelek qanûnên fonêtîkî mîna yê farsî ne, lê ew bi cûrekî serbixwe pêşva çûye. Di nav zimanê kurdî de ew peyv ne hindik in, yên ku di

¹⁴ Dîsan li wir.

¹⁵ F. Müller, Zaza-Dialekt der Kurden-Sprache, Wien, 1864.

zimanê îranyêye mayîn de nemane". F. Müller nirxekî mezin dide lêgerîna zimanê kurdî, seva zimanzanya îranyê. Ew dinivîse: "Ronîkirina zimanên îranî wê tam nebe, eger em dengnasî (fonêtîka), peyvguhastin û peyvçêkirina zimanê kurdî hesab hilnedin".

Sala 1902 a li Şamê, Albert von Le Coq têkstên zaravê zazaye navça Kosê nivîsîne. Mirovê ku jê têkst nivîsîne Omer Elî ji Çêrmûkê ye (navbera Siwêrkê û Erdehanê). Le Coq ew têkst bi navê "Têkstên kurdî" bi du paran çap kirin¹⁶. Para pêşîn tenê serhatik e bi tîpên erebî-farsî. Para duyemîn hê dewlemend e, li wir du çîrokên dirêj û dastanek e, ya ku ji kurmancî wergerandine, hene (rûp.63-67). Ew têkst bêyî wergeradina almanî ne. Xên ji wan di wir de usan jî pêkenok (laqirdî, nukte) (rûp.60), çar pêkenokên ji tirkî wergerandî (rûp.70), weke 357 bêjeyên lêkerî (Fraza, Phrasa) cihê (rûp.72-94) û navnîşan-êke peyvaye ne mezin (rûp.105-115) hene. Para sêyemîn, ya ku gerek di wê de werger û serdazedekirinên ferhengê hebûne, usan jî çap nebû. Têkstên zaza, usan jî têkstên kurmancî gişk bi transkirîpsya latînî hatine dayînê. Ew mirovan xweş tî. Di vê pîrsê de nikarî bi K. Hadank re qayîlbe, yê ku dinivîse, wekî têkstên Le Coq bê kêr in. Kêmanîka wan têkstan ew e, wekî gelek gotinên cihê bi hev re hatine nivîsarê.

Lêgerîna zazaye pir hindikî tam, iranzanê alman Karl Hadank kiriye. Sala 1932-a wî berhema xwe ya "Mundarten der Zaza, Hauptsachlich aus Siwêrek und Kor" (Berlin, 1932) çap kir, ya ku ser binaxa têkstên O. Mann û hinek têkstên P. Lêrx û A. Le Coq hatye nivîsar. Di derheqê berhema xwe de K. Hadank dinivîse: "Hebûna sê berhemên di derheqê zaza de, ku xudanên wan haj hev tune bûne, P. Lêrx, A. Le Coq û O. Mann, rê dide me seva

¹⁶ A. Le Coq, *Kurdischen texten*, Berlin, 1903.

himberî hevkirin, şirovekirin û makkirinê û çiqas ji me re li hev bê, taybetyên wî zaravî bînin ber çavan" (rûp.13).

Berhema K. Hadank bi pêşgotinê (1.16) dest pê dibe. Xudan di vê parê de ser van pirsan radiweste; navkirin û xwe navkirina gel û zimanê zaza û dimilî, cîwarbûna zaza di destpêka sedsalya XX de, diroka lêgerîna zaza, himberî hevkirina devokên zaza di nav hev de, di deheqê cihê zaza di nav zimanên nû îranî de (17-32). Li vir xudan guhdaryê dide ser himberî hevkirina zaza û kurmancî, zaza û goranî, zaza û osêti, zaza û qeraçî, zaza û oromûrî, zaza û peştî. Paşê xudan derbazî lêgerîna pevgrêdanên zaza bi zimanên ne îranî re dibe (32-38). Di vê parê de ew guh dide ser wan gotnên erebî, ermenî, yonyanî û tirkî, ku derbazî nav zaza bûne.

Berhema mayîn ji du parên serbixwe ye: Zaza navça Siwêrekê û zaza navça Kor. Di para pêşin de dengnasî û morfologiya (46-145) zaza tê şirove kirin. Di para duyemîn de guhdarya mezin ser guhasitina nava ye (54-65).

Bi giştî lêgerîna K. Hadank bandûreke baş dihêle. Cara yekîmin ew bi kurt dengnasî, morfologiya û lêksîka du devokên zazaye sereke şirove dike. Rast e hinek şirove kirinên wî yekalî ne, lê gere bê gotin, wekî emekê wî di wê yekê de ne, ku ji zanyarê rojavayê wî cara pêşin guh da ser katêgorya zayendê û cûrên lêkerên derbaze dema borî, di zaravê zaza de.

Lê pêra jî gere bê gotin, wekî K. Hadank zaza dinhêre ne ku çawan zaravêkî zimanê kurdî, lê çawan zimanekî serbixwe. Lê ji wî re li hev nayê di cêrga zimanên îranî de cihê zaza bibîne. Ew jî hingê, gava di pêşgotina lêgerîna xwe de ew guhdarîke mezin dide ser wê pirsê. Ew yek ji wî re li hev nayê, ji ber ku ew ser wê gotina O. Mann binax dibe, wekî zaza ne kurdî ye. Di derheqê wê yekê de K. Hadank dinivîse: "O. Mann lîngwîstê almanî pêşin bû, ku sala 1909-a di derheqê cihêkirina zaza ji zimanê kurdî di

medîyê de nivîsî, wî nivîsiye: "Zaza zaravê kurdî nîn e, çawan heta niha dinivîsîn." Ji bo bi hêzkirina vê bawerîyê, K. Hadank dîsan çend gotinên O. Mann tîne. "Em ê ji vir hada bicedînin wê gotina xwe mak bikin. Dema himberî hevkirinê ez ê kurdîya rojava hildim, çawan Lêrx û Le Coq kirine. Kurdya rojhilatê ji zaza hê dûr e (19).

Li vir gerek bê gotin, wekî, K. Hadank nebûye xweyê gilyê xwe, wî di derheqê wê pirsê de tenê şeş rûpêl nivîsîne (518-24), gotinên zanyar û rêwya di derheqê himberî hevkirina zaza û kurmançî de jî dikevîne nav wan şeş rûpelan. Seva makkirina têza xwe ku zaza ne kurdî ye, K. Hadank çend nimûnên himberî hevkirina fonêtîka û morfologiya zaza û kurmançî tîne. Lê faktên ew tîne ewqas kêr in, ku dijwar e mirov bi wan di derheqê yekşivêti û cihêtya fonêtîka, morfologiya û lêksîka kurmançî û zaza de bê ser eserekî pir hindikî hêja. Di lêgerînên xwe de, K. Hadank tu himberî hevkirina nake.

Hinek agahdariyên êtnografî, gêografî, dîrokî û zimanzanî di derheqê zaza de bal zanyarên kurd Celadet Bedirxan, Nûrî Dêrsimî, Kemal Badil û hinekên mayîn hene.

Sala 1933-an sîyasetmedar, zimanzan û wêjezanê kurdî bi nav û deng Celadet Bedirxan li Şamê "Mewlûd" a Mele Nadire bi zaravê zazaye navça Siwêrekê çap dike. Di pêşgotinê de C. Bedirxan di derheqê zaravê zaza de dinivîse. Ew zimanê kurdî par dike ser sê zaravên sereke yên bakûr, başûr û dimilî "ji zaravên bakûr re dibêjin kurmançî, di nav wî de devokên cihê hene, ku yek şivêti û cihêtya zaravên kurdî tînin ber çavan. Zaravên başûr par dibe ser devokên baba û lûrî"¹⁷.

¹⁷ Celadet Bedirxan, "Mewlûd", Şam, 1933, rû. 11-14.

Zaravê dimilî zimanê kurdên dimilî ye, yanê zaza. "Piranya dimilîyan,-ew dinvîse- bi kurmancan re tevayî dijîn û kurmancî dipeyvîn". Devokên dimilîye sereke ew devokên Siwêrekê û Palûyê hesab dike, yên ku di navbera wan de hinek cudatîyên fonêtîkî û rêzimanî hene. Di derheqê fonêtîkayê de ew dinivîse: "Ji bo peyvên seva kurmancî û zaza yek, li navçeya Siwêrekê dewsa dengê "j" carna dibêjin "z", lê li navçeya Palû carna dibêjin 'j', carna jî dibêjin "c". Di zaza de têkst hene, ku nêzikî kurmancîne, ya ku tê de dewsa 'v' ê li kurmancî, dibêjin "w". Lê kurdîya baba, nêzikî avromîye (goranî – QK) Bo nimûne şew (di kurmancî de şev), aw (di kurmancî de av). Ji alyê rêzîmanyê de zaravê zaza hê nêzikî kurmancî ye, ne ku zaravên kurdîye mayîn. Berî gişkî cînavên deman di kurmancî û zaza de yek in. Li devoka navça Palû cûrê dîyarkirina katêgorya zayendê hê kême, ne ku li devoka navça Siwêrekê.

Di berhema xwe ya "Dêrsim di dîroka Kurdistanê de", ya ku bi zimanê tirkî çap bûye, Nûrî Dêrsimî di derheqê kurdên zazaye navçeya Dêrsimê de agahdariyên balkêş tîne¹⁸. Di derheqê zimanê kurdên Dêrsimê de N. Dêrsimî dinvîse, wekî zimanê dêrsimiyayî peyvandinê, zimanê kurdî ye. Pareke dêrsimîya bi kurmancî dipiyeve, para dinê- bi zaravê zaza. Zimanê dêrsimiyayî peyvandinê, zaza, ne mîna zaza giştî ye û dibe ew zimanê kurdîyî paqij be, yê ku di nav wî de peyvên biyanî tune ne. Zimanê kurdên Dêrsimê zaravekî kurdî ye". Di dû re xudan dide kivşê, wekî zaravê zaza xeysetê zimanê arîye sereke parastîye û dibe ew ji zimanê Mîdîyayê tê". (rûp. 21)

Di gotara xwe ya "Kurd û zimanê kurdî", ya ku di kovara "Deng" de çap bûye, Kemal Badilî zimanê kurdî par dike ser çar zaravan: Lûrî, Goranî, Kelhûrî û Kurmancî...

¹⁸ N. Dêrsimî, Kurdistan tarihinda Dersim, Helep, 1952.

xudan hewramanî û zaza (dimilî) dike nav koma zaravên goranî. Di derheqê zazayên li Tirkyayê dijîn de Kemal Badilî dinivîse: "Zaza kurdên kirdasî". Paşê ew dinivîse, wekî du komên zimanê zaza hene: Zazayê kurmancî û zazayê dimilî¹⁹.

Li sixêma "Klasîfikesiya zarav û devokên kurdî" zanyarê kurdî bi nav û deng Tewfîk Wehbî zaravê zaza danye kêleka zaravê goranî. Bi wê yekê wî mînakya wan daye kivşê²⁰. Di gotara xwe ye nû "Peydabûna kurda û zimanê wan"²¹, de ya ku di wê de gotinên D.N. Makkênzîye şaş, di derheqê peydabûna kurda û zimanê wan de, rexne dike, T. Wehby klasîfikesîya zaravên kurdaye ji alyê D. Makkênzî de dayî, nana dike û nêrînên Kemal Badilî dipejirîne, wekî zaza dikeve nav zimanê kurdîkurmancî". Di rêzimana xwe, ya zimanê kurdî, zaravê kurmancî de, ya gelek balkêş û giranbiha de Celadet Bedirxan û Rojer Leskot, pir ciya seva şirove kirina peyvan û cûrên wan nimûnên ji zaravê zaza tînin, wî hesab dikin zaravêkî kurd²².

Ez dixwazim li vir çend peyvan di derheqê rêzimana jorgotî de bêjim. Çawan berhema dîroka lêgerîn û şirovekirina cûrên rêzimanîyê, diyarkirina katêgorya halan (kasus, case), rast û tewangê, jimarnav, zayendê, usan jî şirovekirina formên lêkerên derbaz di demên borî de, ev rêzimana di nav rêzimanên xudanên biyanî de, ya lape baş e (peyva biyanî ji bo xudanên ji Yekîtiya Sovyêt der hatîye bi kar anîn. - werger). Dawyê gere bê gotin, wekî tenê van salên paşin li welatê me çend gotarên biçûk

¹⁹ Kovara "Deng", Stenbol, 1963, rû.5-6.

²⁰ H. E. Tawfiq Wahby, Roc. Skulptures in Gunduk Cava, Bagdad, 1951.

²¹ The magazine "Kurdistan" of KKSE, N II, X. rû. 33-35.

²² Emir Djaladet Bedir Khan et Rojer Lescot, Grammaire kurd, Paris, 1970.

di derheqê zaza de hatine çapkirinê. Ew têza xudanê van rêzan e "Konstrûksiya obyêktyê ji bo lêkerên derbaz di zaza de " û gotara "Katêgorya zayendê û konstrûksiya obyêktyê ya lêkerên derbaz di zaza de"²³ û gotara M. Xemoyan "Di derheqê dîroka lêgerîna zaza"²⁴.

Ji vê kurtedîroka lêgerîna zaza em di derheqê zimanê zaza de baweriyên dijî hev dibînin. Çendek zanyar (X. Abovyan, P. Lêrx, V. Ştrêkêr, Lê Coq, F. Müller, C. Bedirxan, N. Dêrsimî, K. Badilî û hinekên mayîn) zaza ser goranî hesab dikin, (O. Mann, V. Soan, K. Hadank, D. Makkênzî û hinekê mayîn) ku zaza hesab nakin zaravêkî zimanê kurdî. Ji bo makkirina wê bawerîya xwe ew tu şiroveyên giring naynin.

Ew dijayetî ji wê yekê peyda bûye, ku rast e heta niha gelek têkstên bi devokên navçên cihê hatine çapkirin, lê sazûmanya zaza ya rêzimanî, fonêtîka û lêksîka wî heta niha kêma hatine lêkolînê.

F. Müller ser bingeha têkstên P. Lêrx e bi devokên navçên Palê û Mûşê oçêrka rêzimanîye kurt nivîsye. K. Hadnak têkstên O. Mann e salên 1901-1903 bi devokên navçên Siwêrek û Korê çap kirin û ser bingeha wan oçêrka rêzimanî ya parên peyvaye bingehîn nivîsîye. Lê ji wan herdu zanyararan re jî li hev nehatye ciyê zaza di nav zimanên îranî de bibînin.

Daxwazên F. Müller û K. Hadank, ku xwestin yekîtya sazûmanya rêzmanî ya kurmançî û zaza pê bihesin, negihîştin tiştêkî, ji ber ku wê demê hela qanûnên rêzmanîye ye zimanê kurdî, yên sereke, bi xwe hê nehatibûn dîtin. Lêgerîna himberî hevkirina katêgoryayên zazaye

²³ Tezisi dokladov "Problemi sravnitel'nogo îzûçênîya îndo-yêvropeyskîx yazîkov. Ins. Yazîkoznanîya ANSSSR 1970. (bi zimanê rûsî)

²⁴ Cb. Voprosî frazeologî, stilistiki î gramatiçêskogo stroya vostoçnîx yazîkov. Samarkand, 1972. rû.69-79.

rêzmanî bi kurmancî re yanê yek alî bûn, yanê jî qet nedihatî kirinê. Lê çî ku tê ser gotarên zanyarên sovyetê di derheqê zaza de, wan tenê di derheqê çend pirsên lêgerîna kurmancî û zazaye himberî hev kirinê bûn. Bi wê yekê tê şirovekirinê, wekî li monografya xwe ya balkêş di derheqê lêgerîna zimanê îraniye dirok-tîpologyê de, di derheqê formên rêzmanya zaza de V. S. Rastorgûyêva û D.Î. Edêlman neçar in binivîsin: "Ji talebextan re em li vir nikarin analîza formên veqetandekê (îzafêti), yê di zaza de tam bidin, ji ber ku ew zarava bi giştî hê kêmtir hatye lêgerînê û di wî de hê gelek tişt ne ronî ye"²⁵.

Di vê lêgerînê de, xudan armanc daye pêşya xwe, wê valahiya îranzanîyê bi giştî û kurdzanyê bi taybetî, tijî bike.

Dengnasî (Fonêtîka)

& 1. Jimara fonêmên dengdar û bêdeng di kurmancî û zaza de bi giştî weke hev in. P. Lêrx dinivîse: "Peyvên zaravê kurmancî belavî ser 37 fonêman dibin: 9 dengar (ji wan 5 dirêj û kurt, 4- tenê kurt) û 28-ê bêdeng in. Zaravê zaza bi du fonêman dewlmenttir e. Usan e di wê de 9 fonêmên dengdar û 30 fon-êmên bêdeng hene"²⁶. K. Handank jî di zaravê zaza de ewqas fonêman dibîne. Bi nêrinên me jimara fonêmên dengdar û bêdeng ku wan di zaravê zaza de dîtine, bi tayebetiyên xwe giştî ve wek fonêmên zaravê kurmancî ne.

Fonêmên dangan

²⁵ Opît îstorîko-tîpologîçêskogo îsslédovanîya îranskîx yazîkov., Moskva, t. I, 1975, rû.172. (bi zimanê rûsî)

²⁶ P. Î. Lêrx, rû.23.

ISBN 3 - 935191-12-X

BELAVGEHA HOGIR - HOGIR VERLAG

